

- nal de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)*, I, Barcelona-Alacant-València-Castelló, Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Universitats d'Alacant, de València i Jaume I, p. 85-137.
- DESCLOT, Bernat (1949-1951): *Crònica*, edició de Miquel Coll i Alentorn, Barcelona, Barcino, 5 vols. («Els Nostres Clàssics», col·lecció A, 62, 63, 64, 66, 69-70).
- HAUF, Albert (2009): Ressenya de SOLDEVILA, Ferran (ed.) (2007): *Les Quatre Grans Cròniques, I: Llibre dels feits del rei En Jaume*, revisió filològica de Jordi Bruguera i revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXXIII), dins *Estudis Romànics*, XXXI, p. 493-498).
- MARTORANO, Francesca (2002): *Santo Niceto nella Calabria medievale. Storia, architettura, tecniche edilizie. Storia dell'atecnica edilizia e restauro dei monumenti*, Roma, «L'Erma» di Bretschneider.
- MOISÈ, Filippo (ed.) (1844): *Cronache catalane del secolo XIII e XIV. Una di Raimondo Muntaner, l'altra di Bernardo Desclot*, prima traduzione italiana di Filippo Moisè, con note, studi e documenti, Firenze, con tipi della Galileiana, 2 vols.
- MUNTANER, Ramon (1927-1952): *Crònica*, a cura de Josep Maria de Casacuberta, Barcelona, Col·lecció Popular Barcino, 9 vols.
- MUNTANER, Ramon (1936): *Pàgines escollides de Ramon Muntaner*, selecció i anotació de Ramon d'Alòs-Moner, Barcelona, Col·lecció Popular Barcino.
- MUNTANER, Ramon (1966): *La croada de França contra els catalans*, a cura de Ramon Sumoy, Barcelona, Edicions 62 (Antologia catalana, 17).
- MUNTANER, Ramon (1979): *Crònica*, a cura de Marina Gustà, Barcelona, Edicions 62, 2 vols. (Les Millors Obres de la Literatura Catalana, 19-20).
- MUNTANER, Ramon (1999): *Crònica*, a cura de Vicent Josep Escartí, València, Edicions Alfons el Magnànim, 2 vols.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís (1936): «La crònica de Ramon Muntaner: filiació dels seus textos», dins *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch, I. Miscel·lània d'estudis històrics, literaris i lingüístics*, Barcelona, Impremta de la Casa de la Caritat, p. 69-76.
- PUJOL, Enric (2000): *Ferran Soldevila i la historiografia catalana del seu temps (1874-1971)*, tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona, Departament d'Història Moderna i Contemporània.
- SOLDEVILA, Ferran (ed.) (2007): *Les Quatre Grans Cròniques, I: Llibre dels feits del rei En Jaume*, revisió filològica de Jordi Bruguera i revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXXIII).
- TOMIC, Pere (2009): *Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya*. Introducció, transcripció, notes i índex a cura de Joan IBORRA. Catarroja; Barcelona: Afers, 354 p. (Textos Clàssics, 2).

Gairebé és obligat obrir aquesta ressenya manllevant el títol de la nota amb què Albert Hauf presenta el llibre al lector: estem davant d'«una edició molt esperada» per tots els qui en un moment o altre ens hem dedicat a la historiografia catalana medieval i moderna. Simplement perquè, tot i que les *Històries e conquestes* de Tomic (1438) no tenen ni la fama ni el prestigi d'altres mostres del gènere —la moderna recuperació d'aquests títols sota el prisma literari tampoc no ho feia fàcil—, el seu pes en la tradició historiogràfica des de la segona meitat del segle XV és enorme: han estat impreses tres vegades entre 1495 i 1534, recuperades per la impremta al final del segle XIX i en diverses ocasions al llarg del XX, copiades en manuscrits fins al Set-cents, refoses en compilacions historiogràfiques, objecte de polèmica i citació obligada de la bibliografia.

El treball del filòleg i historiador valencià Joan Iborra constitueix la primera edició crítica de l'obra de Tomic. El seu origen remunta a la tesi presentada per l'autor a la Universitat de València, que li va merèixer el títol de doctor en Filologia Catalana el 1998. El llibre s'insereix en una de les línies de

treball d'Iborra: la publicació de textos historiogràfics de l'antiga Corona d'Aragó, que fins ara ha donat com a fruit l'edició de les dues versions del *Sumari d'Espanya* del fals Berenguer de Puigpardines (València, 2000; vegeu *ER*, XXIV [2002], p. 352-355) i, en curs, de la *Crònica de la ínclita y coronada ciutat de Valencia* de Martí de Viciano (ibídem, 2002-2005).

El volum s'obre amb una llarga «Introducció» sobre els aspectes bàsics que qualsevol aproximació a un text i a un autor poc estudiats hauria de contemplar, per aquest ordre: la finalitat i la funció de l'obra; l'autor; la influència en la tradició historiogràfica; la transmissió textual; les fonts i l'estudi lingüístic del text editat. El primer aspecte s'engloba en el concepte de la «intencionalitat» de la crònica, que aquí resideix en el paper protagonista que Tomic reserva a l'estament nobiliari, especialment el català, que «exerceix una posició gairebé hegemònica en la presa de decisions per part de la corona» (p. 23); els seus privilegis socioeconòmics es justifiquen amb llegendes fundacionals, com ara la dels pagesos de remença castigats per la seva traïció. Iborra situa aquest entramat ideològic en un rerefons històric marcat per l'absència del Magnànim, ja embrancat en l'aventura italiana, dels seus estats patrimonials i per la crisi de les rendes senyorials procedents del camp, és a dir, en un ambient preparatori de la guerra civil. Hi ha una família que surt especialment beneficiada d'aquesta operació d'enaltiment nobiliari, els Pinós, que permeten a Iborra enllaçar amb el segon apartat del seu estudi, dedicat a la biografia de l'autor —de fet, és una recopilació de dades en gran part ja conegudes des de Serra i Vilaró (*Baronies de Pinós i Mataplana*, Barcelona, 1930). Pere Tomic procedia d'una família de la petita noblesa establerta a Bagà al segle XIV, que progressa al servei dels barons de Pinós. L'historiador, de qui tenim molt poques notícies, és documentat entre 1428 i 1449, com a mínim; en tot cas ja era mort el 1481, quan la seva néta Joana de Cardona consta com a hereva. El 1438 adreçava les *Històries e conquestes* a l'arquebisbe Dalmau de Mur, el mateix canceller que un any abans l'havia convocat, com a membre del braç militar, a les corts de Barcelona.

El bloc següent de la «Introducció» recupera el discurs sobre les *Històries e conquestes* amb la qüestió de la seva influència en la historiografia del segle XV, tant a Itàlia —la *Summa dei re di Napoli* de l'oriolà instal·lat a Nàpols Lupo de Spechio (Espejo), dedicada a Alfons d'Aragó, duc de Calàbria (1468)— com a Catalunya —el *Recort* del barceloní Gabriel Turell (1476) i les dues versions coetànies del *Sumari d'Espanya* atribuït a Berenguer de Puigpardines. La presència de Tomic al tombant de segle es tanca amb l'atac de les *Cròniques d'Espanya* de l'arxiver reial i historiador Pere Miquel Carbonell a algunes llegendes reportades pel de Bagà, que, tot i això, és àmpliament aprofitat en altres parts de l'obra.

Segueix una ressenya de la tradició bibliogràfica de les *Històries e conquestes*, amb una breu nota sobre cadascun dels disset manuscrits localitzats, a més de dos perduts, les tres edicions catalanes de 1495, 1519 i 1534, i les traduccions castellana de Juan Pedro Pellicer de Ossau (c. 1530) i italiana, coneguda per una còpia del començament del segle XVIII. La llista dels testimonis no inclou el ms. 1637 de la BC ni el ms. CVI de la Biblioteca Lambert Mata, de Ripoll, còpies dels segles XVII-XVIII de l'edició de 1534 i que, per tant, no afecten l'*stemma codicum*, elaborat a partir dels sis manuscrits complets més antics i de l'edició incunable de 1495.

A continuació, Iborra dedica un apartat a les fonts de Tomic. S'hi destaca el coneixement de compendis d'història bíblica per al relat dels orígens i el deute amb les cròniques generals de l'arquebisbe Ximénez de Rada i del Cerimoniós; la relació, per a les èpoques gòtica i carolíngia, amb alguna compilació perduda de la tradició del *Llibre dels reis* restituit per Coll i Alentorn i Cingolani, amb el pseudo-Turpí i el pseudo-Filomena; per al període comtal i els comtes-reis, es recorre novament a la crònica general del Cerimoniós o de Sant Joan de la Penya, completada amb els *Gesta comitum* i les cròniques de Bernat Desclot, Ramon Muntaner i la particular de Pere III, si bé a partir del regnat d'Alfons el Benigne en general «es perd el rastre de les diferents fonts d'informació de què se serveix Tomic», amb el consegüent «canvi en la procedència de la informació» (p. 93), que potser li arribava de relats orals o escrits de familiars adscrits al servei dels Pinós o dels monarques catalans a Itàlia.

L'última part de l'estudi introductori conté una detallada descripció lingüística del text editat. El manuscrit base de l'edició és el 2617 de la Biblioteca Universitària de Salamanca, que Menéndez Pidal i Massó i Torrents havien vist a la Biblioteca Reial de Madrid. L'aparat crític a peu de pàgina recull les

variants dels manuscrits i l'incunable col·locats per a l'*stemma codicum*, i notes escadusseres sobre algunes variants i correccions de l'editor. El volum es tanca amb apèndixs que contenen els textos sobre el Magnànim i Joan II afegits en les edicions, la dedicatòria de Martí d'Ivarra a Galceran de Cardona (1534), una taula comparativa de les rúbriques dels manuscrits antics, la bibliografia i l'índex de noms de persona i llocs citats a la crònica.

Joan Iborra ha preparat, doncs, la primera edició moderna de Tomic basada en la tradició textual antiga; les anteriors, des de Bulbena (1886), segueien l'estela de la de 1534. Proporciona les eines essencials perquè el lector navegui amb facilitat pel text, dóna les claus per a la seva contextualització literària i històrica i en proposa una interpretació coherent. La lectura del seu treball, encara, suggereix possibles temes d'investigació; tot seguit en dono alguns exemples relacionats amb la difusió de Tomic.

La consideració de les *Històries e conquestes* com a història general s'hauria d'analitzar en relació amb l'altra gran proposta produïda durant l'edat mitjana que hi competia en difusió: la crònica general del Cerimoniós. Són dues obres de plantejament similar, que deriven en última instància de la tradició de les cròniques universals i del model del *De rebus Hispanie* del Toledà: proporcionen un instrument, d'extensió mitjana i amb materials erudits vulgaritzats, que situa la pròpia història —centralitzada en un cas en la dinastia regnant i en la noblesa que li dóna suport en l'altre— en el rerefons providencialista de la història universal. Fóra interessant resseguir com els autors alternen, sincronitzen o oposen dues obres elaborades des d'interessos no sempre convergents, abans que les *Cròniques* de Carbonell no substituïxin la reial en les polèmiques erudites posteriors. És simptomàtic un cas que Iborra no esmenta: el dominic català Esteve Rotllà, documentat entre 1475 i 1530. La seva *Chronica regum Aragonum et comitum Barchinone et populationis Hispanie*, part d'una compilació d'història universal, consisteix en un resum llatí de l'incunable de Tomic, però sol prescindir, com Turell, de les llargues llistes de nobles d'aquest i es completa amb l'altra gran crònica general citada per ampliar informació sobre els reis. Un altre exemple, aquest sí citat per Iborra, encara que reduït a simple testimoni de la transmissió manuscrita de Tomic, és el ms. 67 de la BUB, del darrer terç del segle xv, amb addicions i notes posteriors. No insistiré en la importància d'estudiar aquest tipus de compilacions, sovint de manuscrit únic, com a obres autònomes i amb una «intencionalitat» pròpia, independentment de l'interès a desglossar-ne les parts procedents d'autors i obres coneguts; només recordaré que el ms. 67 és una història del casal catalanoaragonès en què Tomic proporciona el marc general del relat fins als primers comtes de Barcelona, però a partir d'aquí l'anònim recorre a la crònica general del Cerimoniós, a Desclot, a Muntañer i a la tradició de Ximénez de Rada en català.

Tot amb tot, les lectures de Tomic al llarg de l'edat moderna no es poden reduir al debat ideològic al voltant del paper atorgat a la noblesa en relació amb la corona. És veritat que el recurs a les llistes de nobles que acompanyen les empreses dels comtes-reis, fàcils de modificar a gust de l'autor o del comitent, es retroba en els escriptors que pretenen donar prestigi o justificar els drets d'algunes famílies, com ara els Jardí i les seves propietats sardes en una versió del Puigpardines o els Blanc instal·lats a Nàpols en un volum que conté, entre d'altres, les versions catalana, castellana i italiana del *Recort* de Turell (BC, ms. 302). Però el caràcter utilitari de les *Històries e conquestes*, la seva condició d'història general o relat-marc, expliquen que entre els autors que en depenen hi trobem, amb pocs anys de diferència i amb la guerra civil catalana com a referent, personatges que mantenen posicions tan allunyades com Turell, per qui els ciutadans de Barcelona són «la conservació dels privilegis de Catalunya», i Spechio, molt crític amb l'actitud anti-Trastàmara dels mateixos barcelonins, «che vorriano mutari omgne anno uno re».

La desaparició de Tomic del catàleg d'obres impreses després de 1534 es compensa amb les còpies manuscrites, les al·lusions i els extractes en històries i miscel·lànies erudites. La batalla al seu voltant iniciada per «son gran contrari» Carbonell i represa per protagonistes nous després de la publicació de les *Cròniques d'Espanya* el 1547 esdevé un tòpic, si bé un dels possessors del ms. 67 de la BUB, probablement Josep Jeroni Besora (m. 1665), en referir-se als dos autors es mostrava conciliador: «Los dos són bons catalans: molts imitadors d'ells trobàssem». Més enllà de les motivacions polítiques, aquests episodis polèmics reflecteixen concepcions diverses de la història i un debat sobre la font de l'autenticitat o la credibilitat dels materials històrics, inclosos els documents d'arxiu i les llegendes fundacio-

nals, en relació amb l'autoritat de la qual emanen i la base erudita que els dona suport. Hi sovintegen les al·lusions a la «imperitia» i les «fábulas y sueños» del discurs tomicà, però alhora les *Històries e conquestes* són presents en cercles actius en la recuperació de la literatura historiogràfica medieval i renaixentista en els dos canvis de segle del XVI-XVII i el XVII-XVIII. Pel que fa al primer, sabem que el ciutadà honrat de Barcelona Rafael Cervera (c. 1563/1564-1633/1638), autor de miscel·lànies històriques i d'uns *Discursos históricos* inèdits sobre la seva ciutat, a banda d'una *Historia de Cataluña* o adaptació castellana de Desclot publicada el 1616, treballava en unes notes en aquesta llengua sobre les *Històries e conquestes*; se'n conserven algunes en obres de Roig i Jalpí i els bibliògrafs antics en citen exemplars. Cent anys després, en una *Nota de los libros o obras que tengo trabajadas concernientes a la historia de Cataluña* (AHCBS, ms. B-99), el diplomàtic, erudit i cronista Pau Ignasi de Dalmases (1670-1718) esmenta entre les seves obres «el cavallero Pedro Tomich traducido». L'historiador de Bagà es converteix fins i tot en model literari de la mà del mínim Joan Gaspar Roig i Jalpí (1624-1691), ja citat. La seva *Crónica general del principado de Cataluña* (AHCBS, ms. B-101) conté una traducció al castellà de passatges de Tomic i Carbonell referents a la història antiga de Catalunya, amb comentaris de Roig, que es decanta a favor del primer i en justifica els errors històrics per la desídia dels tipògrafs; encara més, el frare, bregat en les discussions sobre falsificacions històriques, fa un pas endavant i forja una crònica general intitulada *Libre de feyts d'armes de Catalunya*, suposadament acabada el 1420 per un personatge històric, el prevere Bernat Boades, i construïda sobre el «patró» de Tomic, com va demostrar Coll i Alentorn, amb un estil i una llengua que volen passar per medievals. Uns anys després, l'«especulador» de l'Arxiu reial de Barcelona i historiador Manuel Marià Ribera (1652-1736) farà unes observacions molt interessants, a partir d'un exemple de Tomic, sobre els problemes de comprensió que el lèxic català medieval creava entre els seus coetanis (BC, ms. 431).

Al capdavant, la inexistència d'un referent canònic d'història general de Catalunya a l'edat moderna, si més no fins als inicis del XVIII, pot haver influït en la llarga pervivència de l'historiador de Bagà; l'estat inacabat de les *Cròniques* de Carbonell, els intents no reeixits, per motius diversos, de les cròniques catalanes de Francesc Tarafa, Antoni Viladamor o Pere Gil ho propiciaren, i el buit només fou omplert parcialment per Jeroni Pujades, amb un únic volum imprès el 1609, però amb una extensa continuació en castellà transmesa sobretot a través de manuscrits setcentistes.

Maria TOLDRÀ

TRIADÚ, Joan (2008): *Memòries d'un Segle d'Or*. Barcelona: Proa, 496 p.

El corpus memorialístic de Joan Triadú¹ abraça tres publicacions: l'oportuna i documentada biografia *Joan Triadú. L'impuls obstinat* (1993) que li dedicà Agustí Pons i *Dies de memòria 1938-1940. Diari d'un mestre adolescent* (2001), guanyador del V Premi Ramon Trias Fargas i editat, com les memòries que comentarem específicament, sota la iniciativa de l'enyorat Isidor Cònsul. *Memòries d'un segle d'or* (2008), redactades amb la col·laboració de Susanna Àlvarez i Montserrat Bacardí, rebla el clau d'aquest corpus memorialístic centrant-se sobretot en l'etapa de plenitud del Triadú activista i home de fe. Una fe polisèmica, sòlida, incombustible que abraça des de la creença religiosa al sentiment de pàtria, a la llengua, a la seva vocació de pedra picada de mestre, passant per la família i, especialment, referida a la seva muller, Pilar Vila-Abadal i Vilaplana a qui dedica el llibre. El lema que l'obre: «Davant l'or secular d'una estirp d'homes lliures», de J. V. Foix no podia ser més exacte, lligant el simbolisme excels de l'or amb el sentiment de lluita de l'estirp d'homes lliures.

Només començar fa una declaració de principis: «Escriure unes memòries és deixar-se anar al culte de la distància. En el meu cas, la distància és tot el contrari d'un distanciament, cosa que s'esdevé,

1. Grup de recerca 2009SGR736.